

A Református Emlékbizottság támogatásával 2016 őszén néhány napot tölthettem Londonban, és Canterbury érseki könyvtárának (Lambeth Library) kéziratai közt a gályarabokkal kapcsolatos köteteket vettem a kezembe.¹

A 18. században több érsek is (William Wake, 1716–37; Thomas Herring, 1753–63; Thomas Secker, 1758–68) élénken érdeklődött az öreg kontinens kálvinistái iránt, és ennek bizonyítéka a *Secker Papers* nevű iratgyűjtemény (jelzete: MS 1122/1), melyben az 1750-es évek magyarországi vallási állapotairól szóló beszámolók maradtak ránk ismert magyar levelezőpartnerek tollából (Fischer Ádám, Helmeczi István, Weszprémi István, Sinai Miklós).

Nem elsősorban ezt a gyűjteményt forgattam, hanem egy másik állományát az érseki bibliothékának. Ebbe a könyvtárba olvasztották be ugyanis egy korábbi neves könyvtár, a *Sion College* állományát (1996), és ebben számos 17–18. századbéli hagyaték kapott helyet annak idején.

Az egyik kötet provenienciája, Londonba jutásának útja nem ismert, és 17. és 18. századi vallási üldözéssel kapcsolatos nyomtatványokat és kéziratosokat tartalmaz a teljes európai szinterről. Láthatólag sokáig megoldatlan problémát jelentett a vallási egyenetlenség a kora újkori öreg kontinensen, és erről Angliában is pontos értesülésekkel bírtak. Vegyes nyelvű (latin, angol, francia, német), vegyes referenciájú (európai kálvinisták szenvedései), és bizonytalan provenienciájú, összesen 21 tételből álló, fólió méretű dokumentumgyűjtemény az itt bemutatandó első kötet. Ennek csak a hungarica-adatait közlöm.

Jelzete: A89.3/Si3.

- Nr. 1-3. *Propositio a... regum... Evangelicae Religionis, Ultrajecti Congregatis*, 1703 (...) in favorem Reformatorem in Silesia / Mémoire touchant les affaires des Réformés en Silesie, 4 lap,
- Nr. 14. Kocsi Csergő Bálint, *Brevis delineatio*, 10 sztl. levél,
- Nr. 16. *A short memorial of the most grievous sufferings*, London, [W. Nott], 1676, 22 lap,
- Nr. 17. *Declaratio belli Hungarici a... Michaele Apafio* / The declaration of the Hungarian War, London, F. Smith, 1682, 15 lap,
- Nr. 18. Benedict Oxenstierna, *The Case of the persecuted and oppressed Protestants in some parts of Germany and Hungary, laid open in a Memorial... at Vienna to his Imperial Majesty*, [London] In the Savoy, T. Newcomb, 1674, 7 lap,
- Nr. 20. II. Rákóczi Ferenc, *Universis orbis Christiani Principibus et Respublicis... Statibus et Ordinibus*, Munkács, 1703. jún. 7., 1–8. lap,

¹ A kutatást és a publikáció megírását a Reformáció Emlékbizottságnak a REB-16-1-Kutatás-0012 számú pályázata támogatta az EMMI Emberi Erőforrás Támogatáskezelőn keresztül.

- coll. 2. Veracius Constantius [Ráday Pál], *Animadversiones Apologiacae*, [Lócse, Brewer], 1706, 9–36. lap;
- coll. 3. *Fulcrum Animadversiones*, 37–152. lap,
- Nr. 21. *Consideratio Legum, Religionem Evangelicam in Hungariâ et Transylvaniâ... Anno 1712 / Consideration des Loix*, 38 lap.

Ennek egyik irata (Nr. 19.) egy nemzetközi szintű mártír-kötet előkészítésének a francia nyelvű programja, kötetterve. Ez a kötet tartalmaz írásokat a francia hugenották helyi és kanadai üldözéséről (Nr. 4–5.), a spanyol inkvizícióról (Nr. 6–7.), a német protestánsoknak a hildesheimi érsekkel folytatott harcairól (Nr. 8–10.), és sok egyéb mellett a magyar vallási állapotokról. Utóbbi elég tág korszakot fog át: a bécsi békétől az Apafi koron át (Nr. 17.) a Rákóczi-kor vallási törvényeiig (Nr. 20–21.), tematikailag az általános üldözéstől a gályarabságig, könyvészetileg nemcsak kiadványokat, hanem kéziratot is.

A gályarabság kapcsán főként a nemzetközi literátor réteg számára készült proklamációk kerültek itt terítékre (Oxenstierna, Bruyninx és Otokocsi szövegei angol fordításban), illetve a kötet 14. számú irataként áll egy Kocsi Csergő Bálint-kézirat, a *Brevis delineatio*, mely a magyarországi egyházak leírásának a legrészletesebb katalógusa. Ebből az írásból található több Zürichben, és ismerjük a szerzőnek több levelét, melyekben arról ír, hogy több másolatot készített ebből a műből, és hátrahagyta svájci barátainál letétbe, hogy egy alkalmasabb időben kiadhassák. Ennek az összeállításnak és ennek a másolatnak a provenienciája nem ismert, de az látszik, hogy a zürichi könyvtárban másolták. A végén az évszám elrontva szerepel („Tiguri, Anno salutis MDC”, az 1676 karakterei helyett), és a következő közléssel zárul a szöveg: „Author Valentinus Kotzi cujus Originales exstat inter Miscellanea Domini Hejdeggeri in Bibliotheca Tigurina”.

A Kocsi Csergő-művekből két példánynak azonban elég jól dokumentálható az útja. Van két olyan kötet, mely csak magyar gályarabok írásait tartalmazza. Előbbi a *Narratio brevis* szokványos másolata (jelzetük: Sion L40.2/L16), a második egy vegyes kötet (jelzetük: Sion L40.2/L17). Mindkettő Johann Heinrich Hottinger (1647–1692) zürichi professzor hagyatékának volt a része. A zürichi professzor volt a megszabadított gályarabokat fogadó zürichiek egyik legtekintélyesebb tagja, aki nemcsak politikai és egyházi súlya folytán irányította az eseményeket, hanem a megszabadítottak elszállásolásukban személyesen is kivette a részét. Kocsi Csergő Bálint, Jablonczai János és Kálnai Péter az ő házában laktak, vele ettek, ő fedezte szükségüket. Halálát követően az ő hagyatékából került ki egy tudós könyvgyűjtő angol orvos Thomas Bray (1656–1730) kezébe (1715) a két kötet. Ennek halálát követően (1729–30) annak a fia adta be más kötetekkel együtt a Sion College könyvtárába (London) az apja egész életében gyűjtögetett könyveit és kéziratait. Innen kerültek a kötetek (1996) a Lambeth Libraryba (London) az ezredforduló előtt.

A két utóbbi hungarica-kötet kutatása eddig nem volt lehetséges. Gömöri György angliai nyelvtanár jelezte először egy ’80-as évekbeli angol nyelvű írásában az egyik kötet létezését, de rossz jelzettel. 2014-ben készült el a kötetek bibliográfiai leírása, ekkor kerültek nyilvánosságra online módon is. Az angol nyelvű könyvtáros precízebb munkát végzett, de

maradtak így is nyelvi és beazonosítási hibák a dokumentációban. Ezért jelenleg egy rövid leírást adok a vegyes kötet hungaricáiról (Sion L40.2/L17). Vegyes műfajú, de tematikailag egységes szövegeket tartalmazó dokumentumgyűjtemény a gályarabok történetéhez. A korabeli cím szerint három téma köré szerveződött az összeállítás: a szenvedés ill. a megszabadulás történetéhez találhatók itt iratok, végül ezeket zárja a magyar egyházak adattára.

Historia Hungarica et Transylvanica; in qua praecipue persecutio ministrorum Ecclesiarum et Scholarum Hungaricarum necnon eorundem miraculosa liberatio continentur, Subiuncta est Brevis delineatio hodiernae faciei earundem Ecclesiarum. Authoribus ipsis Rev. D. D. ministris exulibus. Collegit [Johannes] H[enricus]. Hottingerus anno 1677.

ff. 1r–210v: Kocsi Csergő Balint, *Narratio brevis de oppressa libertate Hungaricarum ecclesiarum*, S. l., 1676. nov. 25. – több kéz másolata

ff. 211r–250v: [Abraham van Poot], *Kort en waaragtig Verhaal van de laetste vervolginge der Evangelische leeraaren in Hungarien*, t' Amsterdam, J. van Someren, 1677, 8r, 8 lev. + 64 pp. – crúdából kiszedve, negyedrért méretben

ff. 251r–265v: Életrajzok Hottinger számára a saját lakóitól (lat.)

- Kálnai Péter, 1676. júl. 24. (251r–254v);
- Jablonczai Petes János, 1676. júl. (255r–256v);
- Kocsi Csergő Bálint, 1676. júl. 23. (259r–265v)

ff. 265v–266v: Nikléczi Sámuel, *Carmen*, incipit: *Excelsi illustres preclara stirpe creati / Orti de verá Nobilitate veri...*, Nápoly, 1676. febr. 10., lat.

ff. 267r–272v: [Otrokocsi Fóris Ferenc], *Historische Erzellung*, ném.

ff. 275r–288r: *Copia Literarum Captivorum Ministrorum Hingaricorum*

- 275r–v: A 15 gályarab levele Zaffiushoz (Trieszt, 1675. aug. 13.), lat.
- 276r–v: Zaffius levele a zürichiekhez (Velence, 1675. szept. 7/17), lat.
- 277r: A 26 gályarab levele Zaffiushoz (Nápoly, 1675. szept. 8.), lat.
- 277r–279v: Zürichiek (Waser, Heidegger) levele Zaffiushoz (1675. okt. 30.), né.,
- 278v–280v: Szalontay István levele Zürichbe (sine dato, Wintermonat 7. utáni), né.
- 280v–283r: Zaffius levele Joh. Jac. Vedrosiushoz (Velence, 1675. dec. 6/16.), lat.,
ebben mell. (282r–283v): Harsányi levele Zaffiushoz (Trieszt, 1675. szept. 15.), lat.
- 283v–284r: Beregszászi István Zaffiushoz (Velence, 1675. dec. 16.), lat.
- 284r–286r: Zaffius levele a svájciakhoz (Velence, 1676. febr. 2/12.), lat.
- 287r–288r: Zaffius levele a svájciakhoz (Velence, 1676. máj. 2. SV), lat.
- 291r–v. Lipót szabadítási engedélye (Bécs, 1676. márc. 20.), lat.
- 292r–v: GHv. Bruyninx, *Litera salvi conductus* (Bécs, 1676. márc. 20.), lat.
- 293r–294r: GHv. Bruyninx Lipóthoz (Bécs, 1676. márc. 20.), lat.??
- 294v: Joh. Petr. ab Argento, *Literae reversales* (Fiume, 1676. máj. 12.), lat.
- 295r–v: Joh. Andr. Kodermann, *Literae salvi conductus* (Bukkari, 1676. máj. 13.), lat.

- 296r: Joh. Petr. ab Argento, *Litterae salvi conductus* (Fiume, 1676. máj. 19.), lat.
- 296v: Joh. Nonni (Ancona), Joh. Fr. Rinaldo, *Testimonia medicorum* (Fiume S. Viri, 1676. máj. 18.), lat./ol.

ff. 297r–303v: Csúzi Cseh Jakab, *Officiosae Gratitude Sacrum*, másolat, lat.

ff. 305r–306v: Joh. Sigmundus, Adam Sam. Hartman (et al.), *Litterae Ministrorum Polonicorum ad Ministerium Tigurinum*, Leszno, 1676. jan. 6., ném.

ff. 309r–314v: Séllyei István, *Oratio Valedictoria*, 1677. okt. 20., lat.

ff. 315r–317v: Epistolae Valedictoriae, lat.

- 1) 1677. okt. 20. (315r–316v),
- 2) 1677. okt. 28. SN (316r–317v),
- 3) 1677. okt. 16. SV (317v–318v).

ff. 319r–337r: Tobias Masnicus, Johannes Simonides, *Brevis et succincta casuum tragicorum in Regno Hungariae factorum conscriptio*, másolat, lat.

ff. 339r–358v: *Observationes in S. I. in quo dicitur Praedicantes A catholicos (ut vocant) esse radicem Rebellionis in Regno Hungariae*, lat.

ff. 359r–360r: Csernátoni Pál, *Descriptio ecclesiarum Transylvaniae*, Zürich, 1666. júl. 6., lat.

ff. 360r–365r: Szilágyi/Sylvanus György, *Tabula*, Zürich, 1666. júl. 3., másolat, lat.

ff. 367r–394r: Kocsi Csergő Bálint, *Brevis delineatio*, Zürich, 1677. okt. 9., másolat, lat.